

Павленко Д.Г.

ДП «ЕС ЕНД ТІ УКРАЇНА»

Семенюк Ю.В.

ДП «ЕС ЕНД ТІ УКРАЇНА»

Лисецький Ю.М.

ДП «ЕС ЕНД ТІ УКРАЇНА»

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ПОНЯТТЯ, СКЛАДНИКИ, ЧИННИКИ ВПЛИВУ

В умовах сучасних загроз необхідно суттєво змінювати систему національної безпеки України. Тому питання розуміння сутності національної безпеки, її складників і чинників впливу на національну безпеку є актуальними. Поняття «національна безпека» вживається стосовно широкого кола соціальних систем для характеристики їх захисту від різних негативних впливів природного й соціального характеру. Це поняття характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави. «Національна безпека» є кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи, вона відображає результати впливу тенденцій розвитку й умов життєдіяльності соціуму, його інститутів, за яких забезпечується збереження якісної визначеності соціальної системи й вільне функціонування, яке відповідає її природі. Її можна розглядати як специфічну властивість динамічних систем, комплексний критерій оцінки їх якості та ефективності. Головними об'єктами системи національної безпеки є громадяни (їхні права та свободи), суспільство (його духовні й матеріальні цінності), держава (її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність). Розглянувши в статті поняття сутності національної безпеки, її основні складники й чинники впливу на систему забезпечення національної безпеки України в умовах сучасних гібридних загроз, можемо зазначити, що процес забезпечення національної безпеки становить комплекс політичних, економічних, соціальних, правових і військових заходів, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності нації та усунення можливих загроз. Таким чином, національну безпеку в цілому загалом і її складники можна розглядати як стан, коли відсутня небезпека, а бажаний рівень національної безпеки – як мету, спосіб або необхідну умову життєдіяльності людини, соціальної групи, суспільства й держави.

Ключові слова: національна безпека, гібридні війни, система національної безпеки, складники, чинники, загрози, протидія, система, функції, якість, ефективність.

Постановка проблеми. В умовах сучасних загроз необхідно суттєво змінювати систему національної безпеки України особливо з урахуванням продовження реалізації Росією стратегії гібридної війни в нових формах. У цьому контексті більш детального дослідження потребують підходи до розуміння сутності національної безпеки, її складників і чинників впливу на національну безпеку.

Обраний напрям дослідження тісно пов'язаний із Законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII (2469-19), Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.03.2016 року «Про Концепцію розвитку

сектору безпеки і оборони України» № 92/2016, Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» № 392/2020 [1–3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання різноманітних загроз національній безпеці України досліджувалися в наукових працях таких авторів: Р. Арзуманяна [1], Є. Магди [2], М. Мальського [3], В. Мартинюка [4], В. Предборського [5], І. Руснака [6] та інших. У роботах М. Гончара, В. Горбуліна, О. Деменка, Є. Дикого, В. Дубова, О. Литвиненка, В. Мандрагелі, Б. Парахонського, М. Розумного, Л. Смоли,

В. Смолянюка, М. Требіна, Г. Яворської окреслена проблематика гібридної війни в контексті визначення її сутності, змісту, спрямованості, цільового призначення, а також специфіки впливу на національну безпеку країни. Відомими є наукові розробки Р. Глена, Ф. Каппена, Р. Ньюсона, Дж. Шерра, Ф. Хофмана, що розкривають погляди західних фахівців стосовно гібридних війн і їх впливу на національну безпеку.

Разом із тим питання розуміння сутності національної безпеки, її складників і чинників впливу на національну безпеку в умовах сучасних гібридних загроз залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Мета статті – сформулювати науково обґрунтовані погляди на розуміння сутності національної безпеки, її складників і чинників впливу на національну безпеку України в умовах сучасних гібридних загроз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «національна безпека» вживається стосовно широкого кола соціальних систем для характеристики їх захисту від різних негативних впливів природного й соціального характеру. Це поняття характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави. Її можна розглядати як специфічну властивість динамічних систем, комплексний критерій оцінки їх якості й ефективності [7–9].

Під соціальною системою зазвичай розуміють сукупність соціальних явищ і процесів, основним елементом яких є люди, їхня взаємодія, відносини та зв'язки [10].

Динамічні системи – це системи, які під дією зовнішніх і внутрішніх сил змінюють свій стан у часі [11]. Найважливішим властивістю динамічних систем є їх стійкість: збереження системою своєї базової структури й основних виконуваних функцій протягом певного часу при зовнішніх впливах і внутрішніх збурень. Розвиток цих систем передбачає такі зміни їх структурної організації, які призводять до більш ефективного виконання системою своїх основних функцій.

Поняття «якість» – це сукупність характеристик об'єкта, які відносяться до його здатності задовольняти встановлені або передбачені вимоги, що дають змогу ефективно його використовувати за призначенням [12]. Цими об'єктами можуть бути як товари й послуги, так і будь-які процеси та суспільні відносини, зокрема соціально-економічні

й політичні. У дослідженні – це весь комплекс суспільних процесів і відносин, які охоплюються системою національної безпеки.

Найбільш відповідне в нашому випадку визначення поняття «ефективність» – це показник досягнення системою встановлених цілей у процесі її функціонування [13].

«Національна безпека» є кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи, тобто є не тільки оцінкою певної захищеності цієї системи від потенційних і реальних загроз. Вона відображає результати впливу тенденцій розвитку й умов життєдіяльності соціуму, його інститутів, за яких забезпечується збереження якісної визначеності соціальної системи та вільне функціонування, яке відповідає її природі.

Сьогодні існує велике розмаїття визначень національної безпеки, та їх автори мають власні думки й підходи з приводу трактування цього поняття.

О. Глазов зазначає, що національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни [14].

В. Ліпкан тлумачить його з іншого ракурсу – як сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі та державну стратегію в галузі забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [15].

Національну безпеку також розуміють як здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення й самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану [16].

Російський політолог Н. Косолапов пропонує таке тлумачення поняття «національна безпека» – стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики та своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації [17].

Деякі дослідники визначають безпеку як стан, за якого відсутні загрози. Так, А. Возженніков зазначає: «Під національною безпекою розуміється стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним інтересам і національному характеру життя» [18].

Виходячи з об'єктно-суб'єктної парадигми національної безпеки, В. Циганов її характеризує як міру реального рівня прав і свобод членів людського співтовариства (громадян), відповідної цьому співтовариству держави [19].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV так розгорнуто тлумачиться це поняття: «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної й інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки й кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі і підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості і сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики й енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам».

Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII значно лаконічніше сформулював це поняття без переліку національних інтересів: «національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз».

Сьогодні виокремлюються принаймні три основні теоретичні підходи в розумінні сутності національної безпеки.

У межах першого підходу, представниками якого є А. Волферс, Д. Гадді, Г. Даєм, Дж. Джонсон, Д. Кауфман, Р. Коен, М. Міхалка та ін., увага акцентується на захисті цінностей суспільства.

Серед базових цінностей виокремлюють політичну незалежність, економічний добробут, розвиток, справедливість тощо. При цьому безпека визначається не лише як захищеність національних цінностей, а і як їх безперешкодне поширення [20]. Ці положення закріплені й у Стратегії національної безпеки США, у якій інші держави розглядаються в контексті їх ставлення до демократичних цінностей. У ній стверджується, що «з метою захисту нашої нації та поваги до наших цінностей Сполучені Штати прагнуть поширити свободу в усьому світі, очолюючи міжнародні зусилля зі знищення тиранії й підтримки ефективної демократії» [21]. Пояснити цей погляд на безпеку та її забезпечення можна, проаналізувавши думки, висловлені Ф. Фукуямою в праці «Кінець історії та остання людина» й С. Хантінгтоном у роботі «Зіткнення цивілізацій». Ф. Фукуяма стверджує, що ліберальні демократії не становлять загрозу одна одній, а тому війна між справді демократичними державами фактично неможлива [22]. Що ж до С. Хантінгтона, то він вважає, що лінії розлому між цивілізаціями (культурами, системами цінностей) і є лініями фронтів у майбутніх війнах [23]. Проте такий підхід до забезпечення національної безпеки шляхом поширення власних цінностей навіть за допомогою збройних сил містить деструктивний потенціал конфліктності. Український науковець у сфері національної безпеки й антитерористичної діяльності О. Бодрук із цього приводу цілком слушно зазначає, що ці положення ґрунтуються на усталених процесах розвитку західного суспільства, ринковій економіці, індивідуалізмі, розвинутій демократії, а тому не завжди відповідають реаліям сьогодення [24].

Представники другого напряму наголошують на взаємозв'язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємообумовленості в дослідженні проблем національної безпеки. Серед них можна назвати А. Величка, І. Волощука, В. Горбуліна, Б. Демидова, А. Качинського, В. Ліпкана, Г. Ситника та ін.

Третій напрям наукових розробок полягає в дослідженні національної безпеки в контексті захисту національних інтересів. Представниками цього напряму є низка українських, російських і західних науковців: А. Бетлер, В. Богданович, О. Бодрук, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргентау, М. Панов, С. Хоффман та ін. Варто також звернути увагу на розширення змісту поняття «національна безпека»: якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалося в контексті захисту інтересів

насамперед держави, то в сучасних дослідженнях концентрується увага на захисті інтересів особи (громадянина) та суспільства [25]. Зокрема, це положення відображено в уже нечинному Законі України «Про основи національної безпеки України». Такий підхід, на нашу думку, не зовсім відповідає сучасним вимогам, оскільки зосереджує увагу виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу й підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненні внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому результаті, призводить до дезінтеграційних процесів. Проблема співвідношення інтересів особи, суспільства й держави в політиці національної безпеки остаточно не вирішена на користь інтересів людини. Справа в тому, що в системі забезпечення національної безпеки провідну, системоутворювальну роль відіграє держава. Саме державні органи й посадові особи формують нормативно-правову базу у сфері забезпечення національної безпеки, приймають рішення щодо запобігання загрозам і нейтралізації загроз, виконання яких має обов'язковий характер. Важливою також є монополія держави на застосування державної воєнної організації та здійснення інших передбачених законами заходів примусового характеру щодо забезпечення національної безпеки.

На сучасному етапі розвитку науки безпекознавства виділяють такі основні складники національної безпеки (рис. 1): безпеку особистості; державну безпеку – поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; громадську безпеку – поняття, виражене рівнем захищеності особистості й суспільства переважно від внутрішніх загроз; техногенну безпеку – рівень захищеності від загроз техногенного характеру; екологічну безпеку й захист від загроз стихійних лих; економічну безпеку; енергетичну безпеку (як складник економічної безпеки); інформаційну безпеку; кібербезпеку.

Головними об'єктами національної безпеки є громадяни (їхні права і свободи), суспільство (його духовні й матеріальні цінності), держава (її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність). На цій підставі основними чинниками впливу на національну безпеку можна визначити [26]:

- національну незалежність і суверенітет, територіальну цілісність держави;
- розвиненість громадянського суспільства, рівень демократизму, сформованість і дієвість законодавчої бази правової держави, захищеність особи;
- економічні можливості держави;
- стан збройних сил, їхню боєздатність і боєготовність;
- національне визначення та самобутність;
- розвиток національної самосвідомості й культури;
- наявність загальної стратегії національного розвитку, «національної ідеї», загальновизначеної мети;
- національну згоду та єдність;
- внутрішньополітичну стабільність;
- готовність і здатність політичних сил реалізувати загальновизначені цілі.

Основні завдання забезпечення національної безпеки – це захист державного ладу; захист суспільного ладу; забезпечення територіальної недоторканності й суверенітету; забезпечення політичної та економічної незалежності нації; забезпечення здоров'я нації; охорона громадського порядку; боротьба зі злочинністю; забезпечення техногенної безпеки; захист від загроз стихійних лих.

Отже, розглянувши поняття сутності національної безпеки, її основні складники та чинники впливу на національну безпеку України в умовах сучасних гібридних загроз, ми зрозуміли, що забезпечення національної безпеки являє собою комплекс політичних, економічних,

Рис. 1. Основні складники національної безпеки

соціальних, правових і військових заходів, спрямованих на гарантування нормальної життєдіяльності нації та усунення можливих загроз.

Висновки. Таким чином, національну безпеку загалом і її складники можна роз-

глядати як стан, коли відсутня небезпека, а бажаний рівень національної безпеки – як мету, спосіб або необхідну умову життєдіяльності людини, соціальної групи, суспільства й держави.

Список літератури:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (2469-19) зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 04.03.2016 року «Про Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України» : Указ Президента України № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки оборони України» : Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 14.03.2021).
4. Мартинюк В. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і східного партнерства. Київ, 2018. 106 с.
5. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
6. Тиханьчев О.В. «Гибридные» войны: история, современное состояние, основы противодействия. *Национальная безопасность/nota bene*. 2019. № 1. С. 39–48.
7. Глазов О.В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Політологія. Наукові праці*. 2011. Вип. 143, Т. 155. С. 42–46.
8. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С., Яковенко О.О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2006. 256 с.
9. Кондратьєв Я.Ю., Ліпкан В.А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.
10. Луман Н. Социальные системы: очерк общей теории / пер. с нем. И.Д. Газиева ; под ред. и со вступ. ст. Н.А. Головина. Санкт-Петербург : Наука, 2007. 641 с.
11. Биркгоф Дж. Динамические системы. Москва : ОГИЗ, 1999. 480 с.
12. Лисецкий Ю.М. Модели, методы и технологии количественной оценки качества систем : монография. Киев : ЛАТ&К, 2018. 102 с.
13. Карпунин М.Г., Любинецкий Я.Г., Майданчик Б.И. Жизненный цикл и эффективность машин. Москва : Машиностроение, 1989. 312 с.
14. Возженников А.В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. Москва : НПО «МОДУЛЬ», 2000. 240 с.
15. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 14.03.2021).
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 02.09. 2015 року «Про нову редакцію Военної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення: 14.03.2021).
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 29.12.2016 року «Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року» : Указ Президента України від 22.03.2017 № 73/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/732017-21498> (дата звернення: 14.03.2021).
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27.09.2014 року «Про заходи щодо удосконалення державної військово-технічної політики» : Указ Президента України від 27.09.2014 № 691/2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6912014-17592> (дата звернення: 14.03.2021).
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12.09.2014 року «Про комплекс заходів щодо зміцнення обороноздатності держави та пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» : Указ Президента України від 03.11.2014 № 842/2014. URL: <https://president.gov.ua/documents/8422014-17959> (дата звернення: 14.03.2021).
20. Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 02.11.2019 року «Про Міжвідомчу комісію з питань оборонно-промислового комплексу» : Указ Президента України від 08.11.2019 № 831/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8312019-30377> (дата звернення: 14.03.2021).
21. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 14.03.2021).
22. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 14.03.2021).

23. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 14.03.2021).

24. Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2020 року : Розпорядження КМ України від 20 січня 2016 року № 19-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.03.2021).

25. Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 року : Розпорядження КМ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.03.2021).

26. Лисецький Ю.М., Семенюк Ю.В., Павленко Д.Г. Аналіз чинників, що впливають на систему забезпечення національної безпеки України в умовах гібридної війни. *Вісник воєнної розвідки*. 2020. № 60. С. 99–103.

Pavlenko D.G. Semenyuk Yu.V., Lysetsyi Yu.M. NATIONAL SECURITY: CONCEPT, ELEMENTS, INFLUENCING FACTORS

The system of national security in Ukraine requires significant changes taking into account modern threats. This is why understanding of the essence of national security, its elements and influencing factors emerges as an urgent task. Concept of national security is referred to wide range of social systems to characterize their protection from various negative impacts of natural and social nature. This concept characterizes the level of protection from internal and external threats to critically important interests, lives and freedoms of individual, society and state or the level of absence of threat to rights and freedoms of the individual, basic interests and values of society and state. National security stands for qualitative and quantitative characteristics of the social system development. It reflects outcomes of impact of development trends and society conditions as well as its institutions which provide for preserving qualitative definition of social system and free functioning that corresponds to its nature. National security can be treated as specific feature of dynamic systems, complex criterion of their quality and efficiency assessment. Major objects of national security are citizens (their rights and freedoms), society (its spiritual and material values), state (its constitutional system, sovereignty and territorial integrity). The article considers the essence of the national security concept, its main elements and factors influencing on the system of providing national security of Ukraine under condition of hybrid threats. The process of providing national security is defined as a complex of political, economic, social, legal and military measures aimed at supporting normal existence of the nation and removal of potential threats. Thus, national security as a whole and its elements can be considered as a state on condition of absence of threats. Desired level of national security can be considered as a goal, means or required condition of existence of individual, social group, society and state.

Key words: national security, hybrid warfare, system of national security, elements, factors, threats, countermeasures, system, functions, quality, efficiency.